

Próba oceny integracji rynku towarowego Unii Europejskiej i jej efektów dla nowych krajów członkowskich ze szczególnym uwzględnieniem Polski

Zofia Wysokińska

Celem opracowania jest ocena integracji rynku towarowego UE i jej efektów dla Polski i innych nowych krajów członkowskich. Autorka rozpoczyna od przedstawienia integracji rynku towarowego Unii Europejskiej po 2000 r., podkreślając, iż wprowadzenie reguł unii gospodarczej i walutowej uruchomiło w krajach strefy euro procesy poprawy efektywności funkcjonowania rynków dóbr, usług, kapitału i pracy. W wyniku tych procesów oraz zaostrzenia konkurencji, zwłaszcza w sektorze usług finansowych, poprawiła się alokacja zasobów, w sektorach produkcyjnych i usługowych prowadząca do podniesienia skuteczności zarządzania całym systemem oraz do wzrostu ogólnej stabilności gospodarczej, mającej wpływ zarówno na wzrost obrotów międzynarodowych, jak i na przyspieszenie wzrostu gospodarczego Unii jako całości. W dalszej części artykułu analizie została poddana integracja rynku towarowego Polski. Przedstawiono także wyniki w handlu zagranicznym Polski z Unią Europejską (i konkurencyjność eksportu Polski) w porównaniu z krajami Grupy Wyszehradzkiej. Autorka podkreśla, że na tle innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej widoczny jest stosunkowo niski poziom aktywności eksportowej Polski. Artykuł kończy przedstawienie implikacji członkostwa w UE dla polskiego rynku towarowego.

1. Ocena integracji rynku towarowego w Unii Europejskiej po roku 2000

Wprowadzenie reguł unii gospodarczej i walutowej uruchomiło w krajach strefy euro procesy poprawy efektywności funkcjonowania rynków dóbr, usług, kapitału i pracy przez eliminację kosztów transakcyjnych oraz niepewności i ryzyka handlowców oraz inwestorów co do kształtowania się przyszłych kursów wymiany. W wyniku tych procesów oraz zaostrzenia konkurencji, zwłaszcza w sektorze usług finansowych, miała miejsce poprawa alokacji zasobów, w sektorach produkcyjnych i usługowych prowadząca do poprawy skuteczności zarządzania całym systemem oraz do wzrostu ogólnej stabilności gospodarczej, mającej wpływ zarówno na wzrost obrotów międzynarodowych, jak i na przyspieszenie wzrostu gospodarczego Unii jako całości.

W latach 2000-2002, czyli po dostosowaniu się krajów członkowskich do wymogów unii gospodarczej i walutowej, zaobserwować można wystąpienie

efektu zwiększenia udziału importu wewnątrzunijnego i zmniejszenia importu zewnętrznego w imporcie całkowitym UE o 1,22 punktu procentowego (por. tab. I w Aneksie). Efekt ten cechował głównie przetworzone towary należące do sekcji 7 SITC (maszyny i sprzęt transportowy) oraz w mniejszym stopniu sekcji 5 SITC (chemikalia) i sekcji 6 SITC (podstawowe towary przemysłowe). Efekty te wystąpiły pomimo znaczącej, bo ok. 37% liberalizacji taryf celnych w handlu UE z krajami trzecimi, w ramach zobowiązań wobec WTO, co świadczyć może w latach 2000-2002 o większym znaczeniu dla UE liberalizacji jej obrotów wewnętrznych, a zwłaszcza ochronnej roli w stosunku do importu z krajów trzecich jej wspólnotowych norm i standardów: jakościowych, ekologicznych i technicznych w stosunku do redukcji barier taryfowych. Efekt zmniejszenia eksportu wewnątrzunijnego i zwiększenia eksportu zewnętrznego oszacować można z kolei na 0,77 punktu procentowego (por. tab. II). Eksport zewnętrzny wzrósł szczególnie dynamicznie do krajów kandydujących do UE (z wyjątkiem Malty i Cypru), w tym zwłaszcza do Polski i innych krajów Grupy Wyszehradzkiej (Czech, Węgier i Słowacji) – por. tab. III. Kraje kandydujące zwiększyły też swój udział w imporcie zewnętrznym UE (z 8,66% do 10,85% – por. tab. IV). Odnotowany wzrost cechuje zwłaszcza kraje Grupy Wyszehradzkiej oraz Słowenię (por. tab. IV).

W strukturze towarowej eksportu wewnętrznego UE dominowały w okresie 2000-2002 w $\frac{3}{4}$ wyroby przemysłu przetwórczego, z czego połowę stanowiły wyroby sekcji SITC 7 (maszyny i sprzęt transportowy) – por. tab. V. W eksporcie zewnętrznym UE struktura towarowa była zbliżona do omawianej wyżej struktury eksportu wewnętrznego, jednak przy nieco wyższym i rosnącym udziale wyrobów sekcji SITC 7 w całości tego eksportu. Odnotować należy również, zwłaszcza w roku 2002, wzrost udziału towarów o wyższym stopniu przetworzenia, w tym maszyn i sprzętu transportowego do krajów kandydujących do UE, zwłaszcza do Słowacji, Czech, Węgier i Polski (por. tab. V). Z kolei w imporcie zewnętrznym UE udział towarów o wyższym stopniu przetworzenia, w tym sekcji 7 SITC, był znacznie niższy niż w eksporcie zewnętrznym na rzecz wyższego udziału surowców i towarów podstawowych – w tym głównie rolno-spożywczych oraz paliw płynnych (por. tab. VI). Zbliżona tendencja wystąpiła również w imporcie zewnętrznym UE, choć znacznie niższy był w nim udział surowców rolno-spożywczych, natomiast w imporcie z krajów kandydujących do UE zaobserwować można w roku 2002 wyraźny wzrost udziału maszyn i sprzętu transportowego (Seksja 7 SITC) z 27,8% w roku 2000 do 48,5% w roku 2002, jak i wyrobów przemysłowych o niższym (Seksja 6 SITC) i o wyższym stopniu przetworzenia (Seksja 8 SITC) – por. tab. IV. Ta silna tendencja wzrostowa dotyczyła szczególnie importu ze Słowacji, Węgier, Czech, Słowenii, Polski oraz Malty i Cypru (por. tab. VI).

Z analizy zmian pozycji konkurencyjnej nowych krajów członkowskich UE w imporcie zewnętrznym UE w okresie przedakcesyjnym wynika jednak, że w okresie stowarzyszenia ze Wspólnotami Europejskimi kraje te powiększyły w zróżnicowanym stopniu swoje udziały w imporcie tego ugrupowania. Polska w okresie 1990-2002 zwiększyła bowiem swój

udział z 0,57% do 1,13%, natomiast Czechy i Słowacja z 0,34% do 2,61, a Węgry z 0,36% do 1,02% (Wysokińska, Witkowska 2004: 21).

U progu nowego wieku przygotowanie programu Strategii Lizbońskiej w Unii Europejskiej stanowiło wyraz uświadomienia sobie przez jej przywódców konieczności zasadniczej reformy systemu społeczno-gospodarczego Europy w celu zarówno poprawy sprawności gospodarki europejskiej, jak również zmniejszenia dystansu w stosunku do jej głównego konkurenta – Stanów Zjednoczonych. Pogorszył się wprawdzie udział UE w towarowym eksporcie światowym (Wysokińska, Witkowska 2004: 24), ale wzrósł znacząco jej udział (oraz wszystkich krajów kandydujących do UE) w światowym eksporcie usług (por. tab. 1.).

Głównym wyzwaniem w zakresie dokończenia liberalizacji rynku towarowego w Unii Europejskiej w pierwszym dziesięcioleciu nowego wieku stała się liberalizacja rynków sektorów sieciowych (energetyka, telekomunikacja i poczta, transport, sektor paliwowy) oraz rynku usług finansowych¹.

	IMPORT			EKSPORT		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
ŚWIAT	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
USA	12,82	14,01	13,43	18,18	18,54	24,57
JAPONIA	8,43	8,00	7,46	4,38	4,67	6,03
UE - OGÓLEM	43,92	41,26	42,49	43,50	41,56	58,26
Kraje kandydujące do UE - razem	1,79	1,80	1,94	2,35	2,41	3,77
w tym: 1. Malta	0,06	0,06	0,05	0,09	0,07	0,10
2. Estonia	0,06	0,06	0,07	0,11	0,10	0,15
3. Łotwa	0,05	0,05	0,05	0,07	0,08	0,12
4. Litwa	0,06	0,05	0,05	0,08	0,07	0,11
5. Polska	0,50	0,61	0,59	0,60	0,71	1,14
6. Rep. Czeska	0,43	0,37	0,38	0,50	0,46	0,67
7. Słowacja	0,13	0,12	0,19	0,14	0,15	0,29
8. Węgry	0,31	0,31	0,38	0,41	0,42	0,72
9. Słowenia	0,11	0,10	0,10	0,14	0,13	0,18
10. Cypr	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Tab. 1. Udziały w światowym handlu usługami 1999-2001 (w %). Źródło: Obliczenia własne na podstawie bazy danych UNCTAD/ONZ i WTO.

Ocena realizacji celów założonych w Strategii Lizbońskiej dokonana w roku 2004² nie była zadowolająca. Komisja Europejska stwierdza, że po czterech latach wdrażania Programu nadal takie priorytety jak: poprawa inwestycji, wzmocnienie konkurencyjności w przemyśle i usługach oraz wzrost produktywności czynników produkcji nie są wystarczające, aby zapewnić UE odpowiednio wysoki wzrost gospodarczy³. Wśród najbardziej istotnych przyczyn tego niezadowolającego stanu wymienia się: stosunkowo niską stopę zatrudnienia dla grupy wiekowej 55-64 lata, stosunkowo niskie wykorzystanie technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych, brak dostatecznych inwestycji w sektory wiedzy: badania, innowacje, sektor edukacyjny oraz szkolnictwo⁴.

2. Ocena procesów integracyjnych na rynku towarowym w Polsce

W stanowisku negocjacyjnym w odniesieniu do swobodnego przepływu towarów Polska złożyła deklarację przyjęcia w całości dorobku prawnego Wspólnot Europejskich w tym obszarze i nie zgłaszała wniosków o przyznanie rozwiązań przejściowych.

Kończąc rokowania, Polska zastrzegła sobie wyłącznie możliwość wystąpienia o okres przejściowy dotyczący implementacji dyrektywy 65/65/EWG odnoszącej się do procedury rejestracyjnej farmaceutyków w związku z koniecznością zharmonizowania prawa w zakresie produktów farmaceutycznych z dorobkiem prawnym UE. Jednocześnie Polska uzyskała okres przejściowy dotyczący ważności certyfikatów na wyroby medyczne, wydanych na podstawie poprzednio obowiązującego prawa.

W dniu 28 listopada 2001 r. dokonano ponownego otwarcia i jednoczesnego zamknięcia rozmów z uwzględnieniem wniosku Polski o okres przejściowy do 31 grudnia 2008 r. w odniesieniu do terminu zakończenia procedury rejestracji leków.

Polska dokonała transpozycji większości ustawodawstwa sektorowego w ramach nowego podejścia. Nadal brakuje, lub nie dostosowano jeszcze w pełni, ustawodawstwa dotyczącego urządzenia kolei linowych, wyrobów medycznych, nieautomatycznych urządzeń ważących, wyposażenia statków, a także radiowych i telekomunikacyjnych urządzeń końcowych. Inne obszary mogą nadal wymagać pewnych dostosowań. Polsce przyznano okres przejściowy, w którym obowiązujące świadectwa dotyczące wyrobów medycznych zachowują ważność do daty wygaśnięcia lub najpóźniej do końca 2005 r.

W odniesieniu do dyrektyw starego podejścia Polska przetransponowała znaczną część *acquis* dotyczącego sektora produktów. Konieczne jest podjęcie dalszych działań w obszarach wyrobów włókienniczych, metrologii prawnej, pojazdów silnikowych, produktów chemicznych, nawozów, farmaceutyków, kosmetyków i drewna.

Odnotowano postęp i ustanowiono dobrą współpracę w odniesieniu do transpozycji *acquis* w zakresie żywności. Większość horyzontalnych dyrektyw

w zakresie żywności wymaga przetransponowania i wdrożenia. W obszarze produktów chemicznych za sprawę priorytetową uznano identyfikację „nowych” substancji chemicznych znajdujących się na rynku. Polska powinna przewidzieć właściwe procedury zgłaszania takich substancji, zgodnie z *acquis*. Szczególną uwagę należy zwrócić na wzmocnienie współpracy międzyinstytucjonalnej w dziedzinie bezpieczeństwa żywności, szkolenie podmiotów gospodarczych oraz inspektorów w zakresie *acquis* w tym obszarze (na przykład poprzez dalsze opracowywanie przewodników dotyczących dobrych praktyk w zakresie higieny), przygotowanie do obowiązywania i pełnego wdrożenia analizy zagrożeń i krytycznych punktów kontroli (HACCP) we wszystkich zakładach spożywczych oraz kontynuowanie restrukturyzacji i modernizacji laboratoriów, które będą wchodzić w skład urzędowego systemu kontroli.

3. Wyniki w handlu zagranicznym Polski z Unią Europejską a konkurencyjność eksportu Polski w porównaniu z krajami Grupy Wyszehradzkiej

Wyniki polskiej wymiany z zagranicą na tle krajów rozwiniętych, jak również innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej, wskazują na stosunkowo niski poziom aktywności eksportowej Polski. Obecny poziom polskiego eksportu w wymiarze bezwzględnym jest podobny jak w krajach znacznie mniejszych. Jego udział w PKB dopiero w 2002 roku zdołał zbliżyć się do 22%, podczas gdy np. w Czechach wynosi około 55%, a na Węgrzech przekroczył 65%.

W okresie przedczłonkowskim w Polsce, podobnie jak i w innych krajach Grupy Wyszehradzkiej, osiągnięto generalnie pozytywne wyniki dotyczące zmian strukturalnych w handlu zagranicznym z Unią Europejską. W przypadku Polski polegały one na:

- znaczącej redukcji udziału towarów surowcochłonnych,
- utrzymaniu się stosunkowo wysokiego udziału towarów pracochłonnych (co wynika z posiadanej przewagi komparatywnej w eksporcie tej grupy towarowej na skutek utrzymywania się dużej rozpiętości płac w Polsce w stosunku do płac w krajach Unii Europejskiej) oraz utrzymaniu (choć nie zwiększeniu stałej pozycji) towarów kapitałochłonnych.
- niewielkiemu zwiększeniu udziału towarów technologicznie intensywnych.

Zmiany strukturalne o podobnym kierunku zaobserwować można również w handlu zagranicznym Czech, Węgier i Słowacji, jednak w eksporcie Czech i Węgier miał miejsce wyższy wzrost udziału towarów technologicznie intensywnych, co pozwoliło nawet tym dwu krajom na uzyskanie w badanym okresie większego od 1 wskaźnika ujawnionej przewagi komparatywnej (w przypadku Węgier osiągnięto w roku 2000 wskaźnik $RCA=1,28$, a w przypadku Republiki Czeskiej 1,13, natomiast w Polsce i Słowacji wskaźnik ten pomimo pewnej poprawy w analizowanym okresie nie przekroczył poziomu 1) (Wysokińska 2003).

Z analizy wskaźników ujawnionej przewagi komparatywnej (RCA – Revealed Comparative Advantage⁵) przedstawionych w tab. 2. wynika, że wśród grup polskich towarów i usług eksportowych najwyższy i rosnący wskaźnik RCA cechował w ostatnich latach usługi w zakresie oprogramowania (poz. 1. w tab. 2.) obok takich tradycyjnie eksportowanych towarów jak żwir i piasek (poz. 2.), rudy metali nieżelaznych (poz. 3.), produkty pieców koksowniczych (poz. 4.). Wśród towarów o wyższym stopniu przetworzenia stosunkowo wysoki poziom przewagi komparatywnej cechuje również elektryczny sprzęt gospodarstwa domowego (poz. 5.), meble (poz. 6.), wyroby jubilerskie (poz. 7.), pojazdy mechaniczne oraz części i akcesoria do nich (poz. 8.), komputery (poz. 9.), silniki elektryczne, prądnice i transformatory (poz. 10.), maszyny dla rolnictwa i leśnictwa (poz. 11.), wyroby i usługi poligraficzne (poz. 12.), lampy elektronowe (poz. 13.), sprzęt oświetleniowy i lampy elektryczne (poz. 14.), energia elektryczna i usługi związane z jej dostarczaniem (poz. 15.), grzejniki i kotły centralnego ogrzewania (poz. 16.), usługi architektoniczne i inżynierskie (poz. 17.), nośniki informacji (poz. 18.), maszyny i urządzenia dla przemysłu papierniczego (poz. 19.), sprzęt lotniczy (poz. 20.), leki i preparaty farmaceutyczne (poz. 21.), usługi fotograficzne (poz. 22.).

Wysoka i szczególnie dynamicznie rosnąca przewaga komparatywna usług w zakresie oprogramowania – poprawa wskaźnika z 3010 do 4906 w ostatnich dwu analizowanych latach – świadczyć może o potencjalnie dużych szansach w Polsce dla rozwoju gospodarki opartej na wiedzy i budowy społeczeństwa informacyjnego zgodnie z celami Strategii Lizbońskiej (Wysokińska, Witkowska 2004: 60-63).

4. Implikacje członkostwa w UE dla polskiego rynku towarowego

Przystąpienie Polski do Unii oznacza dostęp firm przemysłowych i rolnych do jednolitego rynku wolnego od ceł i kontyngentów (co wynika z realizacji zasad stowarzyszenia Polski z UE w ramach strefy wolnego handlu). Przedsiębiorstwa, które wypełniają normy i standardy europejskie jakościowe, ekologiczne, (weterynaryjne i sanitarne w przypadku produktów rolno-spożywczych) normy bezpieczeństwa produktów i wypełniają kryteria zgodności, uzyskały pełny dostęp do jednolitego rynku europejskiego liczącego ok. 420 mln konsumentów (15 „starych” państw członkowskich UE + 10 „nowych”). Produkty firm, które tych warunków nie wypełniają, są produktami lokalnymi, tzn. mogą być sprzedawane na naszym rynku narodowym, który stał się już częścią jednolitego rynku europejskiego, z wyjątkiem niektórych towarów, które uzyskują status produktów regionalnych (lokalnych), takich jak m.in. oscypek i bryndza itp. Konkurencja na naszym rynku krajowym znacznie się jednak zwiększyła w wyniku akcesji ze względu na lepszy dostęp wielu krajów trzecich w wyniku wdrożenia niższej (w stosunku do naszej sprzed akcesji) taryfy celnej na zewnętrznej granicy Polski oraz zasad wspólnotowej polityki handlowej⁷.

Poz.	Kod CPA	Nazwa	Wskaźnik RCA		Udział procentowy grupy towarowej w eksporcie Polski	
			2001	2002	2001	2002
	01 - 94	OGÓŁEM	0,00	0,00	1,0000	1,0000
1.	7220	Usługi w zakresie oprogramowania	3010,29	4906,03	0,0002	0,0002
2.	1421	Żwir i piasek	6988,12	2364,46	0,0001	0,0001
3.	1320	Rudy metali nieżelaznych, z wyjątkiem rud uranu i toru	140,16	2174,61	0,0006	0,0009
8.	3410	Pojazdy mechaniczne	303,82	354,46	0,0892	0,0877
4.	2310	Produkty pieców koksowniczych	272,10	250,41	0,0098	0,0094
5.	2971	Sprzet gospodarstwa domowego elektryczny	9,85	44,23	0,0098	0,0109
6.	3614	Meble pozostałe	19,22	19,95	0,0279	0,0273
7.	3622	Wyroby jubilerskie i podobne, gdzie indziej niesklasyfikowane	95,15	16,10	0,0009	0,0010
8a.	3430	Części i akcesoria do pojazdów mechanicznych i ich silników	7,51	9,21	0,0350	0,0413
9.	3002	Komputery i inne urządzenia do przetwarzania informacji	12,54	5,81	0,0025	0,0024
10.	3110	Silniki elektryczne, prądnice i transformatory	4,22	4,52	0,0106	0,0107
11.	2932	Maszyny dla rolnictwa i leśnictwa pozostałe	3,82	3,69	0,0031	0,0033
13.	3210	Lampy elektronowe i inne elementy elektroniczne	2,33	2,58	0,0083	0,0089
12.	2222	Wyroby i usługi poligraficzne, gdzie indziej niesklasyfikowane	2,21	2,46	0,0016	0,0019
14.	3150	Sprzet oświetleniowy i lampy elektryczne	2,21	2,12	0,0094	0,0093
15.	4011	Energia elektryczna oraz usługi w zakresie dostarczania energii elektrycznej	0,73	0,72	0,0057	0,0059
16.	2822	Grzejniki i kotły centralnego ogrzewania	-0,39	0,67	0,0016	0,0030
17.	7420	Usługi architektoniczne i inżynierskie	0,43	0,39	0,0001	0,0001
18.	2465	Nośniki informacji nie-zapisane, gotowe	0,66	0,37	0,0001	0,0001
19.	2955	Maszyny i urządzenia dla przemysłu papierniczego		0,27	0,0006	0,0008
20.	3530	Sprzet lotniczy		0,75	0,0070	0,0042
21.	2442	Leki i preparaty farmaceutyczne		-0,23	0,0043	0,0045
22.	7481	Usługi fotograficzne	-26121,80	0,13	0,0000	0,0000

Tab. 2. Ranking 2002 względnego sektorowego udziału eksportu Polski w stosunku do zewnętrznego eksportu Unii Europejskiej (wskaźnik RCA-Revealed Comparative Advantage –Ujawnionej Przewagi Komparatywnej) w latach 2001-2002 wg klasyfikacji CPA (Klasyfikacji Produktów wg Działalności) UE⁶. Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych oficjalnych GUS i Eurostat.

Firmy z naszego kraju uzyskały z dniem akcesji możliwość korzystania z Funduszy Strukturalnych w ramach celów zgodnych z Narodowym Planem Rozwoju. Szczególne znaczenie ma zwłaszcza Sektorowy Program Operacyjny: Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw oraz kolejne akcje wspierania finansowego innowacyjnych prac wdrożeniowych w przedsiębiorstwach w ramach 6. Programu Ramowego Badań Rozwoju Technicznego i Prezentacji. Programy te ukierunkowane zostały w odniesieniu do przedsiębiorstw, zwłaszcza małych i średnich, na poprawę ich innowacyjności oraz wzrost skali ich umiędzynarodowienia, która w Polsce w sektorze MSP jest stosunkowo niska⁸.

Pomoc ta obejmuje głównie następujące obszary tematyczne: wsparcie badań i prac rozwojowych (B + R), ochronę środowiska, wsparcie dla małych i średnich przedsiębiorstw, szkolenie pracowników, restrukturyzację i ratowanie przedsiębiorstw znajdujących się w ciężkiej sytuacji, wsparcie finansowe na cele związane z zatrudnieniem i przekwalifikowaniem pracowników, pomoc w celu przeprowadzenia restrukturyzacji przedsiębiorstw, pomoc dla obszarów miejskich ulegających degradacji. Działania te sprzyjać będą szybszej restrukturyzacji przedsiębiorstw w ramach „problemowych” branż przemysłu, takich jak górnictwo, hutnictwo, przemysł włókien syntetycznych, przemysł stoczniowy, motoryzacyjny, oraz wspomagać również restrukturyzację rybołówstwa i obszarów wiejskich.

Konsekwencje procesów dostosowawczych na rynku towarowym uwidaczniają się również w odniesieniu do konsumentów, bowiem spodziewany wzrost cen konsumpcyjnych do pewnego stopnia rekompensowany jest wzrostem ochrony konsumenta, co gwarantują procesy dostosowawcze w zakresie polityki ochrony konsumenta, dostosowania w sferze usług finansowych (uregulowania dotyczące kredytu konsumenckiego i lepszej ochrony wkładów bankowych).

O ostatecznym wyniku procesu integracji w ostatecznym wymiarze zadecyduje jednak przede wszystkim konkurencyjność i innowacyjność polskich firm na jednolitym rynku europejskim. Reguły rządzące tym rynkiem tworzą przesłanki dla poprawy konkurencyjności gospodarki, przy ich racjonalnym wykorzystaniu przez Państwa Członkowskie, firmy i obywateli.

Aneks - Tabele

Sekcja SITC	Ogółem	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Partner											
UE -	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
OGÓLEM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
UE -	58,99	71,58	84,41	48,25	29,54	65,90	73,87	64,73	60,78	49,91	49,64
INTRA	59,37	70,58	85,22	47,29	29,99	66,42	73,48	63,74	60,48	48,67	66,04
UE -	60,21	68,95	79,54	48,50	30,49	65,15	74,12	65,22	62,20	49,30	63,72
EXTRA	41,01	28,42	15,59	51,75	70,46	34,10	26,13	35,27	39,22	50,09	50,36
UE -	40,63	29,42	14,78	52,71	70,01	33,58	26,52	36,26	39,52	51,33	33,96
OGÓLEM	39,79	31,05	20,46	51,50	69,51	34,85	25,88	34,78	37,80	50,70	36,28

Tab. I UNIA EUROPEJSKA – Struktura geograficzna importu wg SITC w latach 2000-2002 (w %). Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat.

Sekcja SITC	Ogółem	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Partner											
UE -	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
OGÓLEM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
UE -	62,41	78,63	67,74	73,10	68,44	64,23	62,17	63,65	59,22	60,63	57,38
INTRA	61,88	79,29	60,98	72,04	72,83	67,53	60,46	62,40	58,69	59,38	77,48
UE -	61,64	76,98	59,94	69,89	71,16	66,19	60,40	61,99	58,63	58,83	71,76
EXTRA	37,59	21,37	32,26	26,90	31,56	35,77	37,83	36,35	40,78	39,37	42,62
UE -	38,12	20,71	39,02	27,96	27,17	32,47	39,54	37,60	41,31	40,62	22,52
OGÓLEM	38,36	23,02	40,06	30,11	28,84	33,81	39,60	38,01	41,37	41,17	28,24

Tab. II UNIA EUROPEJSKA – Struktura geograficzna eksportu wg SITC w latach 2000-2002 (w %). Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat.

Sekcja SITC	Partner	Ogółem	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
UE - EXTRA	2000	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	2001	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	2002	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Kraje kandydujące do UE – razem	2000	11,60	9,09	4,00	10,63	7,44	9,00	9,70	14,49	9,79	9,47	0,99
	2001	12,00	9,89	2,33	11,36	6,03	11,58	9,68	15,52	9,52	9,65	1,04
w tym: !.Malta	2000	12,38	12,35	4,13	13,04	8,30	13,89	10,46	16,99	12,92	10,73	3,53
	2001	0,30	0,39	0,25	0,09	1,38	0,14	0,12	0,16	0,13	0,20	0,14
2.Estonia	2000	0,25	0,37	0,22	0,08	1,66	0,15	0,12	0,17	0,15	0,19	0,07
	2001	0,27	0,47	0,21	0,10	1,81	0,19	0,11	0,20	0,28	0,19	0,04
3.Lotwa	2000	0,34	0,34	0,24	0,33	0,04	0,28	0,20	0,36	0,27	0,30	0,01
	2001	0,31	0,45	0,17	0,43	0,15	0,55	0,22	0,40	0,21	0,31	0,01
4.Litwa	2000	0,35	0,56	0,38	0,43	0,12	0,35	0,23	0,49	0,35	0,35	0,05
	2001	0,22	0,29	0,43	0,21	0,05	0,53	0,20	0,25	0,13	0,22	0,02
5.Polska	2000	0,25	0,36	0,24	0,22	0,04	0,49	0,20	0,28	0,16	0,25	0,03
	2001	0,26	0,45	0,05	0,50	0,19	0,66	0,24	0,34	0,17	0,24	0,02
6.Rep. Czeska	2000	0,35	0,38	0,05	0,51	0,05	0,89	0,29	0,43	0,21	0,34	0,03
	2001	0,40	0,61	0,14	0,66	0,05	1,06	0,33	0,55	0,38	0,38	0,14
7.Słowacja	2000	3,59	3,40	0,31	3,31	1,45	3,84	4,03	5,22	2,96	2,79	0,30
	2001	3,63	3,80	0,21	3,72	1,07	5,16	3,92	5,41	2,51	2,70	0,35
8.Węgry	2000	3,76	4,08	0,78	4,32	1,68	5,96	3,99	5,65	3,49	2,80	1,17
	2001	2,55	1,77	0,78	2,48	1,60	1,52	2,03	3,29	2,20	2,14	0,20
9.Słowenia	2000	2,80	1,95	0,60	2,59	1,44	2,11	2,03	3,64	2,53	2,25	0,23
	2001	2,94	2,57	1,01	2,61	1,88	2,27	2,26	4,06	2,99	2,71	1,06
10.Cypr	2000	0,70	0,55	0,05	0,56	0,08	0,35	0,47	0,81	0,58	0,48	0,06
	2001	0,81	0,50	0,03	0,69	0,10	0,35	0,51	0,96	0,69	0,56	0,07
Partner	2000	0,88	0,65	0,12	1,06	0,41	0,50	0,58	1,18	1,01	0,70	0,22
	2001	2,45	0,92	0,18	1,37	0,41	0,83	1,53	2,62	2,60	1,93	0,09
Partner	2000	2,43	1,04	0,16	1,44	0,57	0,90	1,53	2,74	2,31	1,84	0,10
	2001	2,54	1,58	0,31	1,57	0,88	1,57	1,88	2,90	3,12	2,06	0,47
Partner	2000	0,86	0,59	0,68	1,61	1,38	0,55	0,67	1,22	0,62	0,75	0,08
	2001	0,86	0,66	0,25	1,54	0,60	0,77	0,65	1,27	0,63	0,75	0,08
Partner	2000	0,87	0,86	0,36	1,87	1,10	0,84	0,66	1,35	0,77	0,82	0,27
	2001	0,33	0,44	1,02	0,16	0,86	0,32	0,21	0,23	0,12	0,40	0,08
Partner	2000	0,30	0,38	0,40	0,14	0,34	0,21	0,21	0,23	0,12	0,43	0,04
	2001	0,29	0,52	0,40	0,16	0,30	0,26	0,21	0,26	0,28	0,43	0,04

Tab. III UNIA EUROPEJSKA – Struktura geograficzna eksportu zewnętrznego oraz do krajów-kandydatów do UE wg sekcji SITC w latach 2000-2002 (w %). Źródło: Obliczenia własne na podstawie bazy danych Eurostat i statystyk narodowych krajów kandydujących do UE.

Seksja SITC	Ogółem										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
UE - EXTRA	2000	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	2001	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	2002	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Kraje kandydujące do UE - razem	2000	8,66	2,97	1,94	7,98	1,52	1,03	5,77	12,24	6,93	8,25
	2001	9,81	3,22	2,19	7,83	1,64	0,64	5,30	13,62	8,34	8,90
	2002	10,85	6,84	4,21	9,43	2,80	0,90	5,77	16,94	14,62	11,12
w tym: 1. Malta	2000	0,10	0,00	0,01	0,02	0,00	0,01	0,01	0,02	0,07	0,08
	2001	0,11	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00	0,01	0,01	0,08	0,07
	2002	0,11	0,03	0,01	0,01	0,04	0,00	0,01	0,07	0,15	0,24
2.Estonia	2000	0,31	0,02	0,01	0,91	0,17	0,00	0,04	0,27	0,28	0,29
	2001	0,29	0,02	0,01	0,87	0,14	0,01	0,04	0,31	0,28	0,29
	2002	0,30	0,18	0,03	0,93	0,31	0,03	0,06	0,42	0,25	0,39
3.Łotwa	2000	0,18	0,01	0,02	1,58	0,22	0,00	0,03	0,25	0,12	0,01
	2001	0,19	0,02	0,00	1,51	0,17	0,00	0,04	0,27	0,01	0,16
	2002	0,20	0,10	0,09	1,64	0,24	0,00	0,04	0,35	0,02	0,21
4.Litwa	2000	0,21	0,05	0,01	0,70	0,09	0,01	0,31	0,18	0,03	0,28
	2001	0,26	0,06	0,00	0,65	0,23	0,00	0,26	0,18	0,05	0,35
	2002	0,28	0,35	0,00	0,73	0,36	0,00	0,24	0,31	0,08	0,53
5.Polska	2000	2,26	1,36	0,17	1,39	0,57	0,21	1,55	4,05	1,33	2,77
	2001	2,60	1,44	0,10	1,34	0,66	0,14	1,39	4,50	1,72	3,00
	2002	2,85	2,89	0,40	1,78	1,01	0,14	1,42	5,58	3,00	3,57
6.Czechy	2000	2,09	0,21	1,42	1,83	0,20	0,19	1,35	3,61	1,75	1,72
	2001	2,45	0,21	1,68	1,90	0,17	0,20	1,38	4,10	2,21	1,91
	2002	2,79	0,62	1,85	2,13	0,34	0,28	1,25	4,98	4,18	2,32
7.Słowacja	2000	0,67	0,06	0,05	0,39	0,11	0,02	0,42	1,07	0,40	0,55
	2001	0,80	0,06	0,09	0,41	0,11	0,02	0,39	1,37	0,49	0,62
	2002	0,99	0,13	0,41	0,57	0,18	0,09	0,47	1,70	1,47	0,93
8.Węgry	2000	2,13	1,05	0,09	0,88	0,14	0,52	1,64	1,61	2,68	1,61
	2001	2,38	1,24	0,01	0,85	0,15	0,24	1,40	1,64	3,08	1,68
	2002	2,57	2,23	0,94	1,22	0,22	0,27	1,84	2,01	4,52	2,01
9.Słowenia	2000	0,61	0,06	0,10	0,26	0,00	0,07	0,37	1,15	0,36	0,76
	2001	0,64	0,04	0,19	0,25	0,00	0,03	0,37	1,22	0,39	0,76
	2002	0,69	0,10	0,20	0,34	0,09	0,05	0,39	1,49	0,85	0,84
10.Cypr	2000	0,10	0,14	0,07	0,03	0,01	0,00	0,04	0,03	0,02	0,06
	2001	0,09	0,13	0,11	0,03	0,00	0,00	0,03	0,03	0,02	0,05
	2002	0,07	0,20	0,28	0,06	0,00	0,04	0,05	0,04	0,10	0,08

Tab. IV UNIA EUROPEJSKA – Struktura geograficzna importu zewnętrznych krajów kandydujących do UE wg sekcji SITC w latach 2000-2002 (w %). Źródło: Obliczenia własne na podstawie bazy danych Eurostat i statystyk narodowych krajów kandydujących do UE.

Sektoria SITC		Ogółem									
Partner		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
UE – OGÓLEM	2000	5,6	1,2	2,2	3,6	0,3	10,3	14,6	39,7	11,0	1,1
	2001	5,6	1,3	2,0	3,4	0,3	10,3	14,1	40,4	11,0	2,0
	2002	6,2	1,5	2,2	3,5	0,3	14,9	14,9	42,1	11,4	2,9
UE – INTRA	2000	7,04	1,25	2,62	3,98	0,29	10,26	14,92	37,69	10,67	1,05
	2001	7,19	1,25	2,57	3,99	0,31	10,07	14,18	38,29	10,59	2,49
	2002	7,68	1,48	2,48	4,00	0,35	14,55	14,98	40,05	10,89	3,41
UE – EXTRA	2000	3,17	0,99	1,60	3,05	0,27	10,37	14,16	43,09	11,51	1,30
	2001	3,05	1,30	1,49	2,42	0,24	13,87	14,74	43,74	11,75	1,18
	2002	3,69	1,58	1,72	2,60	0,28	15,33	14,76	45,43	12,25	2,16
Kraje kandydujące do UE – razem	2000	2,49	0,34	1,47	1,96	0,21	8,66	17,67	36,35	9,39	0,11
	2001	2,51	0,25	1,41	1,21	0,23	12,75	17,93	34,72	9,45	0,10
	2002	3,63	0,52	1,78	1,72	0,31	12,75	19,94	46,69	10,45	0,61
w tym: 1. Malta	2000	4,17	0,85	0,51	1,42	0,13	4,27	7,50	19,03	7,91	0,59
	2001	4,43	1,11	0,46	1,57	0,14	4,83	9,11	25,42	8,71	0,34
	2002	6,45	1,20	0,65	1,73	0,15	6,47	11,12	47,07	8,65	0,32
2. Estonia	2000	3,17	0,70	1,56	0,40	0,40	6,01	14,98	34,62	10,29	0,04
	2001	4,38	0,72	2,06	1,13	0,42	7,65	17,79	29,85	11,85	0,05
	2002	5,82	1,68	2,10	0,89	0,58	9,90	20,31	44,82	11,94	0,29
3. Łotwa	2000	4,26	2,00	1,54	0,74	0,67	9,46	16,50	26,22	12,01	0,11
	2001	4,39	1,23	1,32	0,43	0,47	8,61	15,72	27,81	11,89	0,14
	2002	6,38	2,65	1,62	0,70	0,61	11,89	19,31	40,98	13,36	0,59
4. Litwa	2000	4,63	0,17	2,92	1,22	0,64	9,00	17,22	26,36	10,07	0,07
	2001	3,36	0,18	2,18	0,32	0,61	8,97	17,37	27,01	11,67	0,10
	2002	5,54	0,56	2,82	0,34	0,74	12,60	20,22	43,30	11,60	0,73
5. Polska	2000	3,00	0,09	1,48	1,23	0,29	11,65	10,58	35,50	8,95	0,11
	2001	3,19	0,08	1,53	0,72	0,34	11,56	20,67	30,28	8,74	0,11
	2002	4,01	0,33	1,97	1,17	0,45	16,27	22,20	42,24	9,12	0,68
6. Rep. Czeska	2000	2,20	0,30	1,56	1,92	0,16	8,24	18,26	37,14	9,67	0,10
	2001	2,12	0,28	1,24	1,38	0,18	7,74	17,98	39,46	9,43	0,10
	2002	3,23	0,55	1,52	1,66	0,22	11,80	20,38	46,18	11,27	0,78
7. Słowacja	2000	2,50	0,07	1,27	0,34	0,14	7,01	16,44	35,86	7,95	0,11
	2001	1,90	0,05	1,28	0,29	0,10	6,68	16,39	37,26	8,14	0,11
	2002	2,73	0,21	2,06	1,23	0,16	10,15	19,74	52,32	9,72	0,53
8. Węgry	2000	1,20	0,07	0,90	0,51	0,09	6,50	15,17	45,88	9,09	0,05
	2001	1,30	0,08	0,89	0,57	0,09	6,73	15,64	41,64	8,89	0,05
	2002	2,29	0,19	1,06	1,08	0,17	11,32	16,81	55,75	9,94	0,40
9. Słowenia	2000	2,16	0,78	2,98	4,87	0,17	8,07	20,00	31,09	10,05	0,12
	2001	2,32	0,37	2,66	1,69	0,21	8,06	20,31	31,84	10,24	0,11
	2002	3,65	0,65	3,68	3,29	0,27	11,64	22,88	40,30	11,59	0,67
10. Cypr	2000	4,23	3,04	0,77	7,91	0,26	6,47	9,63	17,57	13,85	0,30
	2001	3,87	1,71	0,69	2,75	0,17	7,34	10,42	17,51	17,57	0,16
	2002	6,63	2,18	0,97	2,66	0,26	10,93	13,24	43,78	18,27	0,29

Tab. V UNIA EUROPEJSKA – Struktura towarowa eksportu wewnętrznego, zewnętrznego oraz do krajów-kandydatów do UE wg sekcji SITCw latach 2000-2002. (w %). Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat oraz statystyk narodowych krajów kandydujących do UE.

Sektora SITC		Ogółem	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Partner	2000	100,00	6,05	0,86	3,46	8,30	0,28	9,02	13,50	36,44	11,90	2,23
	2001	100,00	6,20	0,92	3,29	8,02	0,30	9,17	13,02	34,94	12,04	3,23
UE - OGÓLEM	2000	100,00	6,85	1,16	3,34	7,99	0,35	12,61	13,66	37,92	12,70	3,43
	2001	100,00	7,34	1,24	3,83	4,16	0,31	11,29	14,82	37,55	10,07	1,88
UE - INTRA	2000	100,00	7,36	1,31	2,62	4,05	0,33	11,35	13,98	35,60	9,87	3,60
	2001	100,00	7,84	1,53	2,69	4,04	0,38	15,53	14,80	39,17	10,39	3,63
UE - EXTRA	2000	100,00	4,19	0,33	4,37	14,27	0,23	5,74	11,61	34,85	14,54	2,74
	2001	100,00	4,49	0,33	4,26	13,82	0,24	5,99	11,63	33,99	15,21	2,70
Kraje kandydujące do UE - razem	2000	100,00	5,34	0,60	4,32	13,95	0,31	8,21	11,94	36,03	16,18	3,13
	2001	100,00	1,44	0,07	4,03	2,51	0,03	3,83	16,41	27,88	13,84	0,11
w tym: 1. Malta	2000	100,00	1,47	0,07	3,41	2,31	0,02	3,23	16,15	28,90	3,80	0,24
	2001	100,00	3,37	0,23	3,75	3,60	0,03	4,36	18,64	48,54	16,58	0,67
2. Estonia	2000	100,00	0,24	0,01	12,92	7,85	0,00	0,68	10,34	32,14	3,51	0,00
	2001	100,00	0,30	0,01	12,60	6,73	0,01	0,85	12,26	32,74	14,95	0,14
3. Łotwa	2000	100,00	3,25	0,05	13,33	14,40	0,03	1,55	16,62	29,63	20,83	0,28
	2001	100,00	0,40	0,04	37,60	17,43	0,00	1,02	16,04	1,96	9,74	0,16
4. Litwa	2000	100,00	0,40	0,00	34,60	12,86	0,00	1,13	16,69	2,07	12,90	0,11
	2001	100,00	2,73	0,27	35,57	16,84	0,00	1,58	20,70	4,49	17,26	0,28
5. Polska	2000	100,00	0,93	0,01	14,67	6,08	0,01	8,48	9,80	5,34	19,27	0,27
	2001	100,00	1,08	0,00	10,91	12,45	0,00	5,99	8,18	6,67	20,76	0,20
6. Rep. Czeska	2000	100,00	6,81	0,01	11,50	18,36	0,00	7,14	11,02	11,02	31,05	0,79
	2001	100,00	2,54	0,02	2,70	3,59	0,02	3,95	20,85	20,52	17,88	0,09
7. Słowacja	2000	100,00	2,48	0,01	2,19	3,50	0,01	3,19	20,13	22,49	17,60	0,60
	2001	100,00	0,88	0,08	2,70	4,95	0,01	4,08	23,40	37,91	20,25	0,80
8. Węgry	2000	100,00	0,42	0,22	3,82	1,40	0,02	3,71	20,04	29,08	11,97	0,19
	2001	100,00	0,38	0,23	3,32	0,96	0,02	3,37	19,49	30,68	11,89	0,21
9. Słowenia	2000	100,00	1,19	0,40	3,29	1,70	0,03	3,69	21,28	53,89	13,47	0,85
	2001	100,00	0,38	0,02	2,51	2,27	0,01	3,58	18,53	20,93	11,88	0,01
10. Cypr	2000	100,00	0,36	0,04	2,19	1,93	0,01	2,91	20,00	20,99	11,91	0,00
	2001	100,00	0,72	0,25	2,51	2,54	0,03	3,91	20,59	53,67	15,27	0,41
Kraje kandydujące do UE - razem	2000	100,00	2,06	0,01	1,80	0,97	0,06	4,42	8,77	43,78	10,98	0,05
	2001	100,00	2,34	0,00	1,53	0,90	0,02	3,53	8,00	43,94	10,70	0,06
w tym: 1. Malta	2000	100,00	4,63	0,22	2,05	1,21	0,03	5,88	9,34	63,40	12,64	0,47
	2001	100,00	0,43	0,06	1,83	0,00	0,03	3,53	20,51	21,97	18,07	0,13
2. Estonia	2000	100,00	0,28	0,10	1,65	0,01	0,01	3,46	22,09	20,80	18,04	0,08
	2001	100,00	0,78	0,17	2,14	1,87	0,02	4,63	25,68	44,14	19,56	0,66
3. Łotwa	2000	100,00	6,18	0,22	1,15	1,74	0,00	2,29	3,09	5,46	8,83	0,02
	2001	100,00	6,12	0,39	1,36	1,00	0,00	2,11	3,26	8,73	7,96	0,05
4. Litwa	2000	100,00	15,05	2,29	3,77	0,20	0,17	5,68	6,23	47,47	18,21	0,91
	2001	100,00	15,05	2,29	3,77	0,20	0,17	5,68	6,23	47,47	18,21	0,91

Tab. VI UNIA EUROPEJSKA – Struktura towarowa importu wewnętrznego, zewnętrznego oraz z krajów-kandydatów do UE wg sekcji SITCw latach 2000-2002 (w %). Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Eurostat oraz statystyk narodowych krajów kandydujących do UE.

Informacje o autorce:

Prof. dr hab. Zofia Wysokińska – Katedra Gospodarki Światowej i Integracji Europejskiej, Instytut Ekonomii Uniwersytetu Łódzkiego.

E-mail: zofwys@uni.lodz.pl.

Przypisy

¹ Lisbon Strategy, http://europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/intro_en.html.

² Commission sets priorities for catching up with Lisbon agenda, Press Releases, www.europa.eu.int/ EU Institutions press releases, Brussels, 21.01.2004.

³ Jak wyżej, s. 2.

⁴ Jak wyżej oraz por. też Commission Recommendation on the Broad Guidelines of the Economic Policies of the Member States and the Community (for the 2003-2005 period), Brussels, 8.04.2003, COM (2003) 170 final, p.9-10.

⁵ Wskaźnik względnej przewagi komparatywnej został obliczony według wzoru $P_{ik} = e_{ik}/e_i - e_{ik}^j/e_j^i$, gdzie e_{ik}/e_i oznacza relację wartości eksportu danej grupy towarowej Polski (15) w stosunku do całkowitej wartości eksportu Polski, natomiast e_{ik}^j/e_j^i oznacza relację wartości eksportu zewnętrznego UE (15) danej grupy towarowej, w stosunku do całkowitej wartości zewnętrznego eksportu UE (15).

⁶ Uwaga: w tabeli zostały wymienione tylko towary o znaczącej pozycji w eksporcie Polski w badanych latach.

⁷ Szczegółowa analiza tych kwestii została zawarta w rozdziale 7 dotyczącym dostosowań w Polsce zakresie polityki handlowej w: Wysokińska, Z. i J. Witkowska. 2004. *Integracja europejska. Dostosowania w Polsce w dziedzinie polityk*, Warszawa: PWE.

⁸ Szerzej na ten temat: Skawińska, E. (red.) 2004. *Szanse i perspektywy polskiej gospodarki w Unii Europejskiej*, Warszawa: PWE, rozdziały 7 i 8. Por. też Wysokińska, Z. i J. Witkowska. 2005. *Umiejdzynarodowienie małych i średnich przedsiębiorstw*, Łódź: Wyd. UŁ (w druku).

Bibliografia

Commission sets priorities for catching up with Lisbon agenda, Press Releases, www.europa.eu.int/ EU Institutions press releases, Brussels, 21.01.2004.

Lisbon Strategy, http://europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/intro_en.html.

Skawińska, E. (red.) 2004. *Szanse i perspektywy polskiej gospodarki w Unii Europejskiej*, Warszawa: PWE

Wysokińska, Z. i J. Witkowska. 2004. *Integracja europejska. Dostosowania w Polsce w dziedzinie polityk*, Warszawa: PWE.

Wysokińska, Z. i J. Witkowska. 2005. *Umiejdzynarodowienie małych i średnich przedsiębiorstw*, Łódź: Wyd. UŁ (w druku).

Wysokińska, Z. 2003. *Improving business environment in the CEE countries as the adaptation to the European Norms and Standards*, IT&FA Congress, Vaasa, 27-29 maj 2003.